

Élve a kocsmáltatás jogával -„, hogy az italmérés fenn ne akadjon” -

Forstenheizler Csilla

Nincs jobb motiváció egy kutató számára annál, ha érdeklődését táplálja a megismerés, és tudásvágyán kívül a személyes kötődés is. Ilyen kötődés kialakulhat egy személy, egy téma vagy egy helység irányában. Esetemben ez utóbbi adta a kiinduló alapot a kutatáshoz, hiszen Szatmárnémeti szülővárosom. Innen eredt tehát az a szándék, hogy a város eseménytörténetén túl, amit bővebb vagy rövidebb lélegzetű, szakirodalmi vagy a széles olvasóközönség használatára szánt monográfiák már megörökítettek, egy kevésbé kutatott területet: a városi közigazgatás történetét vizsgáljam.

A városi tanács jegyzőkönyveinek tanulmányozása során, a tárgyalt ügykörök közül némelyek felkeltették érdeklődésemet, mert az akkori „szatmári életben”, az ott élő emberek mindennapjaiba vezettek be. A közigazgatás ügyköre rendkívül széles és részletes volt, a továbbiakban egy olyan része kerül bemutatásra, amely mind a városi jövedelmek- és kötelezettségek, mind pedig a jegyzőkönyvek tartalmában kiemelkedő jelentőséggel bírt.

A szabad királyi városok számára rendkívül fontos beneficiumot jelentett a királyi kisebb haszonvételek közül az italmérésből eredő jövedelmek feletti monopólium. Ezen kedvezmény kiaknázásának megannyi módozatait ismerte és alkalmazta a városok többsége. Rendszerint a központi helyen levő, ún. főkocsmát a város házi kezelésben tartotta. A helység központjától távolra eső, külső területeken felállított kocsmákat, meghatározott feltételek mellett, bérbe adta. Ezen kívül, bizonyos keretek között, a polgároknak is lehetőségük volt saját borfeleslegükből eladásra szálni. A városi gazdálkodás vezérelve tehát pénzügyileg minél előnyösebben kihasználni és minél hatékonyabban ellenőrizni a státusából eredő **italmérési jogot**, (lat. *jus educillatio*).

Annak érdekében, hogy a kocsmák jelentette „kincsesbányából” eredő hasznot a városnak ne kelljen más, illetéktelen személyekkel megosztania, s a jövedelem ne kallódjon el a házi pénztár felé vezető úton, mindezek öreként az esküdtek köréből választott tisztségviselőt. A **borbírók** (lat. *inspector educillorum*) hatáskörébe tartozott: a kocsmák működésének összehangolása, a szabad borkimérés idejének meghatározása, a bor hírnevére, minőségére való felügyelet és az árak megszabása. A borok minőségének megőrzésével kapcsolatban 1807-ben „minthogy tapasztaltatott, hogy a borok nagyobb hordókban sokkal jobban és tovább el állanak mint az apróbb korszokban, azok Conservatioja is alkalmasabb” elhatározzák, hogy: „csináltassanak 30 korsó bor alá 10 csebres, 20 Seres 4 csebres, 10 pálinkás 8 csebres hordók”.¹ A borbírónak segédei is voltak: az akolómester, kádszúró és törkölylító személyében. A város fő bevételforrásának kezelőjét eljárásának hitelességéről az évenként készített számadások révén tudta kérdőre vonni a város vezető testülete.²

Szatmár és Németi ikervárosok **első italmérésre vonatkozó előírásai** az 1264-es kiváltságlevélből valók, melyben megtiltották a bormérést a királyi tiszteknek, adószedőknek, idegeneknek, mert az erre vonatkozó jog kizárólag a lakosság sajátja volt. Az időrendben ezt követő, hasonló tárgyú információ az, hogy 1607-től kezdődően 6 hónapig minden kocsmán egyedül a város, az év többi részében pedig csak egy csapszéken gyakorolta ezt az előnyt. A későbbi rendelkezések világosan fogalmazzák, amikor azt szögezik le, hogy: „a két városnak, Szatmárnak és Németinek, szabadsága volt minden embernek tulajdon ő borát árultatnia” anélkül azonban, hogy az időintervallumot meghatároznák.³ A szabad királyi városi rangért folytatott küzdelmek hajnalán, már 1655-ben sikerült elérni a kamaránál, hogy megengedjék az egész évi borkocsmáltatást,⁴ ami a gazdasági terebélyesedés fontos lépcsőfoka, és egyben a régi vágy, a szabadság árának is záloga volt.

¹ KL: Tanácsi Jegyzőkönyv. 1804/127 10 p.

² Ortutay Gyula (főszerk): *Néprajzi Lexikon*. 3.köt. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. 233 p.

³ S.Nagy Mihály: i. m. 291 p.; 294 p.; 300-301 p.

⁴ Pál Judit: *A szabadság ára. Szatmárnémeti harca a szabad királyi városi rangért a 18. század elején*. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*. 1. köt. Budapest, 2006. 203 p.

Az általam vizsgált időszakban, a szabad királyi városi rang meggyökerezése révén, az italmérés jogával való élés széles tárgykörre nőtte ki magát. A „kocsmahálózat” kiterjedt az egyesült város egész területére, s ezzel párhuzamosan teret hódított a tanácsjegyzőkönyvek által tárgyalt ügykörök között is. Az apró részletekig lebontott szabályozások és szüntelen tiltások egyedüli célja: megakadályozni a város fő jövedelem- forrásának csorbítását.

A 18. század elején Szatmáron, a városban és a várban összesen 7 kocsmá létezéséről szólnak a források, melyekből 2 magánkézen (erre a későbbiekben még visszatérünk), a fennmaradó 5 pedig a város tulajdonában volt.⁵ Szirmai, a város legkorábbi történetírója, kortárs állapotokról szólva, úgy számol be, hogy a városban „a Kocsmázás 14 különös helyeken folytattatik”.⁶ A szakdolgozatomban felölelt időszakban, az alábbi **italmérés helységeiről** sikerült tudomást szerezni:

- Főkocsmá - a városháza alatt⁷ – ez nem egyedülálló eset vagy helyi sajátosság, ugyanis a nagyobb városokban az első számú városi kocsmá a városházán vagy annak közeli szomszédságában volt (pl. Buda, Pozsony, Debrecen, Szeged).⁸
- Csernátszegen⁹
- Homoródi híd mellett¹⁰
- Károlyi- ház kocsmája¹¹
- Vámhídnál¹²
- „Ponyvás „– a Szamos kisebbik ágától a Bors – utca felé eső oldalon¹³
- Kontz házánál¹⁴ (nem tudjuk mikortól, hol és meddig létezett)
- „Hajnal Hasadásig” utczán¹⁵
- Pér utczán¹⁶
- Csapó utczán¹⁷
- Lázár utczán¹⁸
- Katona utczán¹⁹
- Németi Kis Hídnál²⁰
- Németi „Kis Misi” kocsmája²¹
- Németi Toronyánál²²
- „Koplaló” kocsmája²³
- Nemes utczán²⁴
- Varga utczán²⁵
- Kis utczán²⁶

A templomok mellett²⁷–abból a megfontolásból, hogy: „akkor még jobban látogatták a templomot s így a kocsmá sok embernek esett útjába, - kivált ünnepnapon.”²⁸

⁵ Uo. 210 p.

⁶ Szirmai Szirmai Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete*. 1.köt. Buda, 1809. 214 p.

⁷ Jenei György: *Egy szatmári czivis emlékiratai*. Szatmárnémeti, 1999. /Otthonom Szatmár Megye.8./ 20 p.

⁸ Ortutay Gyula (főszerk): i.m. 235 p.

⁹ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv*. 1825 / 266 119 p.

¹⁰ Jenei György: i. m. 20 p.

¹¹ Uo.

¹² KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv*. 1819 / 227 169 p.

¹³ Jenei György: i. m. 59 p.

¹⁴ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv*. 1807 / 150 96 p.

¹⁵ Uo. 1825 / 266 5 p.

¹⁶ Uo. 1825 / 266 16 p.

¹⁷ Uo. 1825 / 266 86 p.

¹⁸ Uo. 1830 / 295 79 p.

¹⁹ Uo. 1813 / 186 39 p.

²⁰ Uo. 1822 / 248 40 p.

²¹ Uo. 1825 / 266 99 p.

²² Uo. 1822 / 266 103 p.

²³ Uo. 1822 / 266 42 p. Megj: később Borovszky csárdaként említi.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

Következésképpen Szatmárnémetiben, a két városrészen, 20 fölöttire tehető a kocsmák száma. Ez sok volt-e vagy kevés, nézőpont kérdése és a bortermésé, annyi azonban bizonyos, hogy Debrecenben már jó pár évtizeddel korábban, pontosan 1773-ban ugyanennyi csapszéken méreti a város saját borát.²⁹ Lemaradt azonban a „kocsmányitási versenyben” Szeged városa mivel itt 1724-ben csak 10 ilyen létesítményről tudunk.³⁰

Ilyen szép számmal fenntartott kocsmákban **italt kimérő személyzetre** is szükség volt, s mert a „kocsmárosok változtatásának ideje az eddig volt szokás szerént” minden év május elseje volt,³¹ ahogy közeledik ez a kijelölt időpont, szinte elárasztják a város vezetőit a korcsmáros jelöltek instanciái. Döntő hányadukban ürességben levő helyekre pályáznak, mint Veres Mihály, Jászter László és Kónya István, akik 1807-ben a Kontz ház csaplárosi állására vetették szemüket.³² Kocsmárosságtól önként senki nem akart megválni, előfordult azonban, hogy más kocsmában szerették volna a gyarapodás lehetőségét megragadni. Ilyen céljai voltak Koós Mártonnak is, de nem kedvezett neki a szerencse, mivel az általa óhajtott németi „Kis Hídi” kocsmába több alkalmazottra nem volt szükség. Egyedül a nem túl ígéretes nevet viselő „Koplaló” kocsmában lett volna számára hely, de arról meg ő nyilatkozott úgy, hogy „el nem fogadhattya,”³³ így hát maradt minden a régiben. Olyan is volt, hogy egyes személyek saját házuknál akartak ilyen jellegű helyiséget kialakítani, ahol a város italait mérhessék. A „Nemes Kommunitás” annak függvényében hozta meg döntéseit, hogy szükségesnek látta-e a környék italozó helyeinek „szaporodását” vagy sem, de nem ez volt az egyetlen tényező, amit figyelembe vettek. Kiváló példa erre Madarasi János esete, mivel kérésének teljesítésében „kivált képpen azon akadályt látván, hogy a Jelentőnek azon Házaihoz, melyben a Korcsmát nyitni szándékozik különös Pintzéje nintsen, mely szerént a Város italait a tulajdon italaival egy Pintzében kellene tartani, mely a Kocsmáltatás szisztémájával egybe nem férhető környüállás, azért annak tekintetéből a kérésnek hely nem adattatik.”³⁴ Visszont elnéző volt a városi tanács a szabályszegő Soós Jánossal, akit rajtakapván, hogy: „a Város Kocsmárolási Jussa mellett maga égett Borát árulta” ugyan első ízben kitett állásából, de hajlandó volt büntetése leróvása után adni neki egy másik esélyt mint csapláros, elismervén: „igaz az, hogy jól adminisztrált” és előrevetítve, hogy: „azon a részen korcsma nem lévén, az által a tilalmas Korcsmák meg fognak szorítódni, nem ellenzi azt, hogy ismét Korcsmáros légyen.”³⁵ Kocsmákat nem csak működésre jogosítottak fel, hanem ezzel ellentétes irányban bezárásra is ítélték. A külső tanács 1828-ban két kocsmának is ilyen sorsot szánt. A Csapó utcai kocsmát eladását azért kezdeményezi, mert: „elavult és a tűz veszedelmének is ki van tétetve”. A Katona utcán található italozó hely rendeltetését azért akarja megváltoztatni, mert az épületre szüksége van, azt vagy a római katolikus kántornak vagy a katonatiszteknek készítené elő kvártélyul.³⁶

A kocsmárosok kihágásaival szemben nem voltak mindig ilyen elnézőek a borbírók. Horváth Jánosnak, aki 200 forinttal adós maradt az elmért italokért a városnak, nem kegyelmeztek meg, nem is teheték, hiszen az volt a törvény, hogy amint a csaplárosok „50 frtal fejebb adósok maradnak azonnal szolgálattykából el mozdíttassanak”. A főügyész és a borbírák, a volt csaplárossal együtt a bevett szokás szerint megjelentek a helyszínen, hogy: „mind ez idáig általa el méretett Italokról végső számvetést tégyenek, a nálla található tele Hordókat vegyék által, a félben levőket fel bontatván, Itténként méressék ki; kész pénzek ha mellyek vagynak nálla azokat általa a Cassába fizetessék be.”³⁷ Ugyanilyen körültekintően jártak el az illetékesek Remek András, a Vámhídnál levő kocsmáros ügyében is. Ellene az volt a feladott panasz, hogy meggybort kevert a rendes borhoz és ezt adta el. Arra a lényeges kérdésre, hogy miért folyamodott ilyen cselhez, azzal vágta ki magát, hogy: „a

²⁷ Megj: ezek többsége akár a fentiekkel is egybeeshetett.

²⁸ Jenei György: i. m. 20 p.

²⁹ Csobán Endre (főszerk.): i. m. 114 p.

³⁰ Reizner János: i.m. 3 köt. 125 p.

³¹ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1830 / 295 92 p.

³² KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1807 / 150 96 p.

³³ Uo. 1822 / 266 40 p

³⁴ Uo. 1828 / 283 21-22 p.

³⁵ Uo. 1830 / 295 192 p.

³⁶ Uo.1828 / 283 36-37 p.

³⁷ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1813 / 186 39 p.

városnak bizonyos meg nyúlósodott Borai melly keze alatt volt, jobban való árulhatásának okáért”, az érdekeltek azonban úgy vélték: „minthogy pedig ezen vallástétel még az ő menségére elegendőnek nem vétethetik ezen környülállásoknak, hogy volt e a városnak nyúlós Bora, mennyi s kitől való volt az, ki hírével s tudtával qualificalta azt a panaszlott, s melly áron mennyi költ el belőle s van e még?”, de addig is „azon Bor további árulásától el tiltatott.”³⁸

Azok az épületek sem menekültek meg az idő vasfogától melyekben hosszútávon és rendszeresen italmérés folyt és időnként **felújításra** szorultak. Ilyen kocsma tatarozási láz „tombolt” 1825-ben Szatmáron. A csernátszegi csapszék árendása nem részletezi, mit is ért „szükséges Reparatiok” alatt,³⁹ ezzel szemben Boros Ferencz Csapó utcai csapláros „a Ház végénél levő fél eresz alá az Italok tartására alkalmasabb helyet kér készíttetni.” Úgy tűnik a tanács ezt nem tartotta a működés elengedhetetlen feltételének, mert úgy határozott, hogy „amely állapotok eddig voltak ezentul is csak abban az állapotban hagyattatik”.⁴⁰ Nem tudjuk azonban milyen elbírálásban részesítette a tanács Pap György németi „Kis Hídi” kocsmáros kérését, aki a kerítés és az árnyékszékek rendbehozatalára kért felhatalmazást.⁴¹

Kocsmárosi állásra bármelyik háztulajdonnal rendelkező szatmári lakos jelentkezhett, aki szolgáltba lépésekor megesküdött rá, hogy a bort vízzel szaporítani nem fogja.⁴² Ezzel a kitételrel igyekezett megelőzni a város, hogy a csapszékekben kínált bor színvonalára később panaszt tegyenek. Korlátozások elsősorban a külső tanács tagjait sújtották e tekintetben, ugyanis a belső tanács már 1794-ben azon az állásponton volt, hogy : „ezen foglalkozás a közösségi ranggal meg nem egyezvén és derogálván”.⁴³ Nem mindenütt vélekedtek ehhez hasonlóan a városatyák. Szegeden a tanácsnokoknak már a 18. század első harmadától választási lehetőségük volt, hogy a város érdekében történő érdemi fáradozásaikért vagy meghatározott pénzösszeg vagy egy saját kocma nyitása legyen a honoráriumuk.⁴⁴ Ugyanígy liberálisan kezelték Szegeden a zsidók kocsmanyitási és városi javadalmakat bérelni szándékozó törekvéseit és azok útjába nem gördítettek különösebb akadályt.⁴⁵ Szatmáron azonban, konkrét jelei vannak a zsidók gazdasági erejétől való félelemnek, hiszen több ízben is „érzékenyen kérte” a Külső Tanács, hogy „midőn több Korcsmák s egyéb Beneficiumok fognak ki adatni Dobszón, méltóztasson ezen Tanács az Izraelitákat a Licitációra elő nem bocsátani”, mert ennek bekövetkeztét úgy tekintené, mint „a Polgárság Jussainak, Hasznának egyenes sérelmét s Károsodását.”⁴⁶

A fentiekben azzal már foglalkoztunk, hogy hol és kik mérhettek hivatalosan alkoholt a városban, de azt hogy pontosan **mit mértek a csapszékeken**, még nem fejtettük ki. A leggyakrabban kért, legnagyobb mennyiségben termelt és forgalmazott ital a bor volt. Ez cseppet sem meglepő, hiszen Szatmár jellegzetesen bortermelő vidék, kevés olyan gazda volt, akinek bármilyen kicsi területen is, ne lett volna legalább saját fogyasztás céljára szőlője. Sörfőzési joga egyedül a városnak volt,⁴⁷ ez meg is látszott a kínálaton és annak minőségén. Az 1819. esztendőben azt sérelmezik a városlakók, hogy abban az időben, amikor Nagykárolyban és a falvakon is jó sört lehet kapni, Szatmáron csak „rossz és nagyon vékony serek árultatnak”. Válaszul felhívják a sörfőzők figyelmét, hogy munkájukat lelkiismeretesebben végezzék: „a Serfőző megszólíttatatik, hogy a Serfőzéseket igazán, és szorgalmatos vigyázat alatt tégye, mivel különben főzetendő Sere vizsgálat alá vétettvén, ha rossznak avagy nem igaz mérték szerént főzöttnek lenni találtatik; a Serfőző terhére fog vettetni és az árja rajta meg vétetni.”⁴⁸ Ennek ellenére már a korábbi időktől kezdve a város igyekszik, hogy elegendő árpát szerezzen be a sörfőzéshez: „azért, hogy a Nemes város aconomiája a Ser főzésben fogyatkozást ne

³⁸ Uo. 1819 / 227 169 p.

³⁹ Uo. 1825 / 266 119 p.

⁴⁰ Uo. 1825 / 266 86 p.

⁴¹ Uo. 1825 / 266 109 p.

⁴² Jenei György : i. m. 67 p.

⁴³ Uo. 48 p.

⁴⁴ Reizner János: i. m. 131 p.

⁴⁵ Uo. 498 p.

⁴⁶ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1830 / 295 202 p.

⁴⁷ S. Nagy Mihály: i. m. 294 p.

⁴⁸ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1819 / 227 35 p.

szenvedjen, szükség hogy két száz köből árpa vétetessék... A költsön ki adott árpa pedig mindenektől vagy in natura beszédettessék, vagy pedig a költsönzők a vejendő árpának árát vecturjával, és egyéb költséggel együtt a proportione fizessék.”⁴⁹ A bor és sör mellett, természetesen pálinkát is mértek, de minden bizonnyal népszerűség tekintetében a másik kettővel szemben alul maradt. A kocsmák nem csak az italozni vágyók igényeinek akartak megfelelni. Ezt tanúsítja, hogy a már korábban említett esztendőben azon kesergés jut el a városi előljárók elé, hogy „az ezen Várostól egy napi útnyi távolságra lévő Bikszádi Kútról szállítatni szokott savanyú vizet, a szállítás rendes költségéhez képest mérhetetlen áron árulhatták”, de ezúton „az illendőséghez alkalmaztatva” kiinduló árként, három krajcárban egyeznek meg.⁵⁰

Sok fejtörést okozott és rendszeres ellenőrzést igényelt, hogy **a kocsmákban jó és hiteles mértékkel mérjenek** és ezáltal elkerüljék mind a város, mind pedig a fogyasztó közönség károsítását. Szatmárnémetiben és környékén a 17. századtól a biharinak és erdélyinek nevezett bormértékrendszereket vették alapul.⁵¹ A 19. század elején a város vezetői elrendelik, hogy annak elkerülése végett, hogy az italmérésbe a mérőedények körének szűk jelenléte miatt „az italmérés fenn ne akadjon, a város néhány száz itczés és meszelyes csuprot volt kénytelen csináltatni”.⁵² Úgy tűnik a következő évek panaszáradataiból, hogy ezek az edények nem bizonyultak elegendő számúaknak ahhoz, hogy a pontos kimérés kérdését orvosolják. Az 1804-es évben hibás italmérésen rajtakapott hét kocsmáros azzal mentegetőzött, hogy „az edények szűk volta miatt tökéletes itczéseket nem mindég találhatnak” s ugyan ez nem mentette fel őket a rájuk kiszabott büntetés kifizetése alól, de felhívta a városi tanács figyelmét a kérdés sürgős rendezésére. Felismervén, hogy a pénzbüntetés nem jelenti a probléma hosszú távú megoldását, mert „az edényeknek egyenetlen volta miatt, nagy alkalmatosság szolgáltatik ő nékiek, a további hibás edényekkel való mérésre”, ezért parancsba adják Probszt János üveges mesternek: „a Hutába mind itczés, mind meszelyes, fertályos és más apróbb üvegeket hozzon”. A kocsmárosoknak pedig meghagyják, hogy „ő tölle tartozzanak mérő edényeket vásárolni, melyeket előre az Inspectoratus meg fog pecsételni”.⁵³ Az ebben az időben használatban levő leggyakoribb űrmértékek: icce (0,95 liter), meszely (0, 41 l-fél icce), fertály (13,4-14,7 l) ,csöbör (41,97 l) köből (12-42 l), akó(53,72 l), pint (1,6 l-2 icce), átalag (67,14-75,54 l).⁵⁴

A hiánypótló intézkedések ellenére, 1810-ben ismét fény derül arra, hogy öt kocsmárost „a Város Italára nézve tilalmas és rendes mértéknél kisebb mértékkel való élésben találtattak”, akik „magokat annál, hogy rendes mértékű üvegekkel magukat nem győzik, egyébbel nem menthették”. Ennek kapcsán a „Bor Felügyelőség” tagjai elhatározzák a már régóta esedékes csapszékbeli mértékek vizsgálatát.⁵⁵ „A Város Csapszékein az Italoknak tisztán és igaz mértékkel való mérésére kívántató fel vigyázatban az eddig gyakorlott mód szerint fogatkozások lenni tapasztaltatván, ezeknek el távoztatása és a vigyázatban kívántató jobb rendnek bé hozása tzéljából” előírják, hogy „minden Tizedbeli Kocsmákra nézve kívántató közelebbi vigyázat a szerint a mint a Tizedek a Tizedbeli Senátor Urak igazgatása alá el vagynak rendelve, a Tizedbeli Tanácsos és Esküdt Uraknak állandó kötelességekbe tétetik.” Majd felsorolják azokat a szempontokat, melyeket szemük előtt kell tartsanak a „gyakor ízben és véletlenül” történő kocsmajárások alkalmával. Figyelmüket a következő részletek felülvizsgálatára kell összpontosítsák: „Jó Italok adatnak-é a Korcsmárosok keze alá ? Nem tartanak e a Korcsmárosok különösön edényekben magoknak, a Város Italain kívül magok által szereztetett Bort, vagy Pálinkát ? Az Italokat olly minéműségben adják-é ki mint a millyenekben azok kezek alá adatattak? S végre a mértékeik, apróbb nagyobb edényeik igazok-é , és az apróbb mértékeknek árra az ittze árához igazán vagon-é alkalmaztatva ? ” A törvény ugyanis az, hogy „ szabad nem lészen, hogy a Korcsmárosok a Város Italain kívül más Bort vagy Pálinkát Korcsmájokba vagy Pintzéjékbe

⁴⁹ KL: *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1780 / 31 2 p.

⁵⁰ Uo. 1819 / 227 114 p.

⁵¹ Bogdán István: *Régi magyar mértékek.* Budapest, 1987, Gondolat. 24 p.

⁵² Jenei György: i. m. 68 p.

⁵³ KL: *Tanácsi jegyzőkönyv.* 1804 / 127 127 p.

⁵⁴ Bogdán István : i. m. 84-91 p.

⁵⁵ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1810 / 167 258 p.

tartsanak.” A jövőre nézve pedig megszabja, hogy „a Korcsmárosok helyes mértékei a Tizedbeli Tanácsos Petsétjével időről időre meg pecsételtessenek.”⁵⁶

Székesfehérváron, a mértékrendszer használata már a korai gyakorlatban stabilizálódott, a magisztrátus már 1770-ben azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy régi időtől fogva használják a pozsonyi mérőt „száraz és folyékony dolgok mérésére”. Ennek ellenére, az italmérés során történő visszaélések itt sem lehettek ismeretlenek, hiszen 1808-ban a tanács azzal a felhívással fordult a kádárokhoz, hogy pontos mértékű és nagyságú hordókat készítsenek, a rossz mértéket ugyanis a kocsmárosok nem hagyják kihasználatlanul.⁵⁷

A Borbírói Hivatal mindenkor szemfülesen ügyelt arra, hogy a helyi termésű boroknak ne teremtsen konkurenciát, emiatt amúgy is a civisek „erősen protestáltak volna”⁵⁸. Csak abban az esetben hagyták jóvá **a város területén kívüli borok behozatalát**, ha a rossz termés miatt, nem volt elegendő elmérendő bor a kocsmákban, vagyis „mikor a Városnak a félékre szüksége leszen”.⁵⁹ Engedelmet kellett kérni a tanácstól saját használatra behozandó idegen bor esetén is, ez alól még a város előljárói sem élveztek mentességet. Így Papolczy Csorja József főbírónak is 1822-ben be kellett jelentenie a tanácsban, hogy a maga számára egy hordó idegen óbort akar hozatni.⁶⁰ Hasonlóan járnak el Cseresznyés Sámuel professzor és Joó Gábor jegyző urak, amikor az általuk Szakaszon vásárolt 200 köből bornak, városba hozatala miatt folyamodnak engedélyért a városi tanácshoz.⁶¹ Volt azonban eset arra is, hogy „előre való jelentés és engedelem nélkül” hoztak be a lakosok bort a városba s ezzel vétettek a „város rendtartásai ellen”, ahogyan Vurok György 1822-ben. Mulasztását azzal próbálta helyrehozni, hogy azt nem a maga, hanem mostoha fia számára hozta, aki a római katolikus gimnáziumban professzor. A bort „megrendelő” professzor pedig azzal érvelvén, hogy ő „jelentéssel nem tartozik”, kimentette vád alá került mostoha apját a kényelmetlen helyzetből, aki tettéért mindössze „meg dorgáltatott ” és a figyelmét felhívták arra, hogy: „jövendőre a Városi Rendtartásokhoz alkalmaztassa magát.”⁶² Annak érdekében, hogy még jobban ki tudják szűrni az idegen hegyen termelt borokat, elrendelik, hogy a tizedbeli tanácsosok az esküdtekkel együtt saját hatókörzetüket „üdüről üdüre...meg járván, az ángária alatt ki tett czégéreteket írják öszve és az el mérés végett ki tett Borokat ki használván egy uttal azt is vizsgálják meg, hogy a tulajdon Boraikat árulják é vagy sem, azon esetben pedig ha mástul vették, kitül vették, járjanak végére, melyhez képest az idegen Hegyi Borokk bé hozatalának és mérettetésének leg kisebb gyanúja esetében környüállásos vizsgálatot tévén annak minémüségéről Tudósítást tégyenek.”⁶³

Minden esztendőben, egy negyedévnnyi ideig, a polgároknak jogukban állt saját házuknál, iccénként, de kizárólagosan csak az általuk termelt bort értékesíteni. Ezt nevezték az „ángária idejének” és az italmérésnek ezen fajtáját **purger-kocsmának**. Ilyenkor az alkalmi eladóvá vált lakosság kötelessége volt, cégéren megjelölni az eladásra kínált bor származását, azaz bizonyítani a saját tulajdont. Ezt is megpróbálták kijátszani az élelmesebb és merészebb lakosok, a tanács gyakori ellenőrzése miatt azonban nagy volt a lebukás veszélye. Léderer Antalt és Farkas Mihályt is sikerült leleplezni, akik bár „nem Polgárok, czégért dugtak ki”, s faggatásuk során „az első megvallotta, hogy Papp Andrásné borát két hétig, a második pedig Endrédi Gábor úr borát állandóul mérte.”⁶⁴

Debrecen városában a bormérés a lakosság egyik fő foglalkozása volt. A polgárok befizetendő adójuk arányában mérhettek ki bort, mégpedig minden adóba fizetett forint egy cseber bor kóstálására jogosította fel őket, a felső határ, amit erre a rendszabályra hivatkozva el lehetett adni 50 cseber volt.⁶⁵

⁵⁶ Uo. 1819 / 227 169 p.

⁵⁷ Kállay István: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848*. Budapest, 1989. Akadémiai K.. 70 – 71 p.

⁵⁸ Jenei György: i. m. 59 p.

⁵⁹ KL: *Tanácsi Jegyzőkönyv 1825 / 266 206 p.*

⁶⁰ Uo. 1822 / 248 148 p.

⁶¹ Uo. 1825 / 266 178 p.

⁶² Uo. 1822 / 248 65 p.; 74 p.

⁶³ Uo. 1822 / 248 147 p.

⁶⁴ Uo. 1828 / 283 12 p.

⁶⁵ Csizmadia Andor: i. m.. 57 p.

Szegeden már a 17. század végétől szabad volt a lakosoknak boraikat kimérni, de a városi kocsmákban való bormérést évi 4000 ft lefizetése ellenében adta bérbe a kamara.⁶⁶

Abban az esetben, ha az ángária idejének lejártá után is maradt a polgárok nyakán borfölösleg és a városi kocsmák készletei apadóban voltak, szívesen megvette tőlük a város, hogy azt a kocsmáin lassan elmérettesse. Olykor a szükség úgy hozta, hogy még a megmaradt gyengébb minőségű, seprős borok is érdekelték várost. Bár annak vételárát felemelte, mert mint jó gazda számba vette „mind a vidéki Szőlő Hegyeknek nagyobb részének, mind a múlt Esztendei terméketlen voltát, mind a mostani boroknak jóságát, de előre elgondolván a szokatlan hideg miatt, a jövő szüretnek terméketlenségét”, mégsem tudta megnyerni saját polgárait az üzlet megkötésére. Így hát kénytelen-kelletlen nem szatmári borral töltötte fel a város kocsmáinak üresedő pincéjét, de a jövőre nézve ellenvetést nem tűrően leszögezte „több illetén meg akadások ne essenek s a Polgárság a bor árát el fogadhatván, elegendő bor vétethessen”.⁶⁷ Nemcsak bort, hanem pálinkát is vásárolt a város a lakosoktól, 1825-ben iccáját 12 krajcárral. Előnyt élveztek a vásár megkötésénél a „hazaiak”, de számításba jöhettek a város környékén élők és a zsidók is. Mindezen erőfeszítései a városnak, azt a célt szolgálták, hogy a kocsmák italkészletét ily módon gyarapítva, „szükség ne következzen”.⁶⁸ Arra is volt példa, hogy az új borok mellett a város pincéiben még az eladni nem sikerült óbort is tárolni kellett. Megoldásként azt eszelte ki a gazdasági gyűlés,⁶⁹ hogy a csaplárosok „ha két hordó ujj borokkal egy hordó Ó bort el nem fognak mérni szolgálattyyokból el fognak mozdíttatni.”⁷⁰

A debreceniek már a 18. század elején kiterjedt szőlőgazdálkodást folytattak az Érmelléken, s szüreti szezomban ott tartózkodott városi testületestől a lakosság színe-java. A lelkesedés olyan méreteket öltött, hogy még a szenátorokat is tanácsi határozattal kellett szülővárosukban tartani, hogy a rendet fenntartsák. Ehhez hasonló buzgalommal segített a választott hites közösség a polgároktól származó bor átvételében is. Sajátos hagyomány volt ugyanis Debrecenben az „elkóstolás”, ami abból állt, hogy a város képviselőiben a tanácsosok megjelentek a bortermelő polgárok házában és megkóstolták a borát, s ha alkalmasnak találták, rögtön ki is adták a parancsot az elszállításra.⁷¹ Ennek a mozzanatnak a kivitelezési módja is helybeli különlegesség volt. Már a 18. század elejétől egy hatókrös borhordó szekeret és hat „korcsolyást” tartott a város, csupán azért, hogy a polgároktól beszedett bort a város kocsmáiba el tudja juttatni. Ezt a módszert egészen 1830-ig alkalmazták, mikortól fogva a feladat új végrehajtói a talygások lettek.⁷²

A fentiekben láttunk néhány példát arra, mire is kellett vigyáznia a szatmári előjáróknak, hogy a kocsmáltatás beneficiumából eredő jövedelmek a lehető legteljesebb és legnagyobb arányúak legyenek. A befolyó jövedelem felaprózására tett kísérletek zsinórját a tanácsnak előbb-utóbb sikerült felgöngyölítenie, egyedül a tiltott és titokban való bormérés felszámolásában vallott kudarcot. Az illetékes hatóságok engedélye nélkül, általában befolyásos magánszemélyek által működtetett italmérő helyeket, melyek nemhogy egy fikarcnyi jövedelmet, de egyenesen, a fogyasztók átcsábítása révén jelentős kárt okozó intézményeket a néprajzi szakirodalom a **kurta-kocsmá vagy vak-bormérés**⁷³ kifejezéssel jelöl. Szatmáron, ahogy erre már a fejezet elején utaltunk, a 18. század elején két magánkézben levő kocsmá létezett, az egyik Georg Pankratius Gückel egykori szatmári várparancsnok, a másik gróf Károlyi Sándor Szatmár megyei főispán, vagyon és befolyás tekintetében Kelet-Magyarország élenjáró politikai személyisége tulajdonában volt. Ez utóbbinak eredete 1677-ig nyúlik vissza, akkor kapta Károlyi László, Károlyi Sándor édesapja, érdemei jutalmaként, 20 évi időtartamra, azt a kiváltságot, hogy városi birtokán „bornak és egyéb liquoroknak” kocsmáltatását birtokolhatja. A város és a Károlyiak közötti viszály azonban ott kezdődött, amikor a határidő lejártá után sem voltak hajlandók azon előjogról és haszonról lemondani, s minden „diplomáciai” fogást,

⁶⁶ Reizner János : i. m. 1.köt. 198 p.

⁶⁷ KL: Tanácsi Jegyzőkönyv.1830 / 295 42 p.;71 p.

⁶⁸ Uo. 1825 / 266 125 p.

⁶⁹ Megj: nem volt külön szerv, így nevezték azt a kizárólag ilyen jellegű ügyek megvitatása céljából összehívott tanácskozást.

⁷⁰ KL: Tanácsi Jegyzőkönyv. 1807 / 150 98 p.

⁷¹ Csobán Endre: i. m. 114 p.

⁷² Ránki György (szerk.): i. m.. 2.köt. Debrecen, 1981. 365 p.

⁷³ Ortutay Gyula (főszerk): i. m. 236 p.

eszközt és nem utolsósorban befolyást latba vetve, végül is sikerült elérniük Bécsben az erre vonatkozó privilégium megerősítését. Bár Szatmárnémeti országgyűlési követeknek és a végre kedvező körülményeknek köszönhetően megkapta óhajtott státusát, nagy elkeseredésére a két főúri kocsmá felszámolását nem sikerült elérnie. Hiába fogadta meg a város, a szepesi és magyar kancelláriai és kamarai hivatalok 1715-ben adott, azon vigasztaló tanácsát, ami valójában az egyedüli védekezési mód volt a számára kedvezőtlen határozat ellen, hogy a lakosait tiltsa el a kocsmá szolgáltatásainak igénybevételétől.⁷⁴ Amint az alábbiakban látni fogjuk, az egyre ismételt és szigorú intézkedések hatása valahogy elmaradt, s a 19. század első felében minden tiltás és óvintézkedés falrahányt borsó maradt, vagy esőcseppként pergett le a lakosokról.

A 18. század végén a visszaeső bűnösök elcsípése szándékával a **Károlyi-ház** elé „vigyázó boltot” építtetett a magisztrátus s a rajtakapott tilalomszegők számára a következő büntetést helyezte kilátásba: „aki ott bort iszik, vagy onnan bort hoz, ha czívis, 12 forintra, ha nem az, 24 pálczára büntetetik, ha pedig nőcseléd követte el a tilalomszegést, azt hozzá illő módon korbáccsal fenytették.” Továbbá „a város hajdúi szigorúan utasítottak, hogy a Károlyi-háztól bort szállító csuprokat, tettenkapás esetén, azonnal földhöz verjék irgalmatlanul.” A csuproknak tényleg nem kegyelmeztek a hajdúk, de a tartalmukat előbb kimenekítették, s ennek következménye az lett, hogy „a hű hajdúk elvégre maguk is a csuprok cserepei közé a földre kerültek”. A hatóságok kijátszása érdekében, a Károlyi-ház borára szomjazó polgárok, hogy észrevétlenül eljussanak a kocsmába s így megússzák a büntetést, a szomszédos kerteken át törtek rést. Gyanú árnyéka esett a város egyes előljáróira is, s hogy legalább őket megfélemezze elrendelik, hogy: „amely tisztviselő a Károlyi háznál való mulatozáson kapatik, hivatalát azonnal elveszíti, mint a város iránt hűségtelen.”⁷⁵ A következő években, bár a kiszabott mind pénzbeli, mind pálca segítségével kirótt büntetések egyre csak növekszenek, a vétők kedvét nem sikerül elvenni a tilalmas kocsmajárástól. A választott hites közösség precízen előírja, hogy ki, hányzori rajtakapás után, milyen büntetést érdemel: „mint Polgári Hite szegők, bé bizonyosodván ellenek a feladás, ha civilek először ugyan 60 frtra, ha nem civilek pedig 60 pálczákra; másod ízben kapattatván pedig rajta 120 frtra, vagy annyi pálczákra büntetnek, harmadszor pedig javaikból ki becsültevé, mint Hite Szegettek, és a Közönségnek Tolvajai, a városból örökösön ki fognak csapattatni.” Azért, hogy ez a büntetési mechanizmus hatékony legyen, a feljelentőknek megígérik jutalomként a beszedett büntetés felét.⁷⁶ Pár hónappal később, annak ellenére, hogy a rendelkezések kihirdetettek dobszó által a piacon és minden utcán, sőt még ki is ragasztattak a „szokott helyen”, az erdődi számtartó aláírásával fémjelzett írás kiragasztására lettek figyelmesek „egynéhány helyeken” a város vezetők. A hamis közhírdetmény arról szólt, hogy a Károlyi-házról való „Bor Ital vagyonnak itténként való hordatása a felsőség engedelmé szerént szabados volna a városi Polgároknak”. Válaszul nem tettek egyebet, minthogy elrendelik, hogy a téves információt hordozó hirdetéseket vegyék le és ismét ragasszák ki a tiltó intézkedéseket, az ellenőrzést pedig vegyék komolyabban.⁷⁷ Alig telik bele ismét pár hét, a városi tanácsnak jelentik, hogy még mindig vannak a Károlyi-kocsmához szokott megrögzött tilalmas kocsmajárók, akik különböző magánügyeik intézésének leple alatt szegik meg a parancsot. Most azonban már a területre való belépést is megtiltják, történjen az bármilyen okból kifolyólag: „Tapasztaltatván, hogy némely nyakas, engedetlen, és ezen város kárára szembe tünöképpen járó emberek a szoros tilalom többszöri kihirdetése után is, a Károlyi Ház Kocsmájához vissza menni bátorokodván, magok cselekedetét azzal kívánják igazítani, hogy oda nem ital, hanem napszámos fogadás, ottan le tett vas vásárlás, vagy egyéb magános dolgaik végezése végett mennek azon Károlyi Házhoz; azért ezen bévehetetlen, és meg nem állható Kopasz mendség is meg előztesen, a nevezett Károlyi Házhoz, akár mely szín alatt való bé menés a ki szabott büntetés terhe alatt világosan meg tiltatik.”⁷⁸ Az 1810-es esztendőben a városi ítélőszék elé idézik Blaskovits Jánosnét, özv. Horváth Istvánnét és Boros Istvánt, akiket vétkesnek találtak abban, hogy a „tudva lévő Károlyi Ház tilalmas Korcsmajáról a sokszor ki hirdetett városi

⁷⁴ Pál Judit: i. m. 219 p.

⁷⁵ Jenei György : i. m. 21 p.

⁷⁶ KL: Tanácsi Jegyzőkönyv. 1807 / 150 79 p.

⁷⁷ KL: Tanácsi Jegyzőkönyv 128 p.

⁷⁸ Uo. 158 p.

Törvénynek vakmerő által hágásával, bort vittetni merészlettek.”⁷⁹ A Külső Tanács ülésén 1816-ban kerül ismét terítékre a tiltott bor és pálinka mérés, mely alkalomból ismét feljebb emelik a különböző csoportba besorolható törvény szegőkre kirótt büntetések summáját. A Károlyi-Házhoz járókról keményebb rendelkezés születik. Úgy döntenek ugyanis, hogy az alattomban ott ivók érdemtelenné válnak bármilyen haszonvételek élvezetére, s ezen elgondolás kiindulópontjaként a jog-kötelesség, egymástól elválaszthatatlan kettőse áll, mert „a kölcsönös jussok kölcsönös kötelességeket vonnak maguk után”. Felsorolják mindenki számára érthető módon, milyen kedvezményektől fosztják meg magukat azok, akik mindezek ellenére sem tudják magukat megtartóztatni a Károlyi kocsmához való járástól. Ezek a következők voltak: „a Város Beneficiumitul, millyenek a Bornak és Pájinkának a Város részére való be vétele, Házon lehető árultatások, s más egyéb illyettén közönséges Jótétemények használlásai fosztasson meg egy esztendőre, vagy a környülállásokhoz képest 12 Conventios forintra büntetessen.”⁸⁰ Több mint egy évtizednyi idő sem elég ahhoz, hogy az úton-útfélen tiltott cselekedetről leszokjanak a szatmáriak. S. Papp István éjjeli vigyázót a város egyik hajdúja éppen akkor kapja el amint „be akarta volna vezetni” a testvére bűnrészességével a Károlyi-kocsmáról hozatott bort. A kiforrt szőlőlé „kezai közzül elvetetett” és különösképpen, a megszokottnál jobban megdorgáltatott, hiszen „mint közönséges szolga, kinek az e féle provaricatiokra való felügyelés kötelességében állana ily tilalmas tselekedetekre vetemedett”. Büntetésében az is meglátszik, hogy példát kellett statuálni, mi vár azon egyénekre akik pozíciójukból eredően ahelyett, hogy példájukkal a közösség előtt járnának, ők maguk követik el a legfeltűnőbb visszaéléseket. Az éjjeli vigyázó tehát tette miatt: „12 páltza ütésekre, a szolgálattýából való elbocsátatásra és Vásárhelyi József (hajdú) részére esendő 3 frtok fizetésére büntettetik.”⁸¹ A büntetések mértéke a korábbi folytonos emelkedés után eléri a csúcspontját, azt a szintet, ami után már csak fokozatosan enyhül. Mi lehet ennek a magyarázata nem lehet egyértelműen megállapítani, annyi azonban bizonyos, hogy több mint száz év meg nem szűnő huza-vona, a lakosságnak a kocsmától való távortartásának meghiúsult kísérleteibe beféradt Szatmárnémeti. Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy a szinte ennyi ideje folyó pereskedés a város és a károlyiak között, még mindig nem kecsegtetett eredménnyel. A 19. század elején pedig még nem lehetett látni „az alagút végét”, vagyis a végső megoldást és az ügy lezárását. Pánti János kalapos számára igaz enyhítő körülménynek számított az, hogy a Károlyi kocsmából hozatott égett borra orvosságként volt szüksége, ezzel együtt könnyen („azért való hathatós pirongatása”) és kifejezetten olcsón („42 Kr költségekk le fizetése mellett) megúsza a legálisnak nem mondható cselekedetét.⁸² Az enyhülés iránya folytatódik tovább 1828-ban is, amikor a külső tanács jóváhagyja, hogy a nem civilek is pénzzel válthassák meg, a kocsmajárásért megérdemelt pálcaütéseket.⁸³

Nemcsak a Károlyi kocsmá volt „tiltott hely”, polgárokat is több ízben kaptak tilalmas, nem a meghatározott törvényes keretek között zajló, főleg pálinka mérésen. A tanács egy idő után észrevéve azt, hogy „az efféle pálinkát vásárlók ez ideig minden büntetés nélkül lett maradása (azt) nagyon elősegélleni láttatik”, valamint azt az egyszerű logikai következtetést véve alapul hogy „ha vevő nintsen, akkor áruló sem találtatik”, a tiltott pálinka árulásáért járó büntetést a vásárlókra is kiterjesztik.⁸⁴

Amint megpróbáltam érzékeltetni, Szatmár városa szemfüles gazda módjára igyekezett az ismételt és a sokrétű intézkedések révén felszámolni egyik fő jövedelemforrásának csorbítására irányuló törvénysértések sorát. Ám, az ellenérdekű városiak legalább olyan találékony módon találtak újabb és újabb módszereket, „kiskapukat” arra, hogy megcsapolják az italmérési jogból eredő jövedelmek teli hordóját, annak érdekében, hogy abból számukra is legalább "csorogjon-csepegjen" valamicske haszon.

⁷⁹ Uo.. 1810 / 167 82 p.

⁸⁰ Uo. 1816 / 206 154 p.

⁸¹ KL: Tanácsi Jegyzőkönyv. 1828 / 283 166-167 p.

⁸² Uo. 1822 / 248 108 p.

⁸³ Uo. 1828 / 283 110 p.

⁸⁴ Uo.1810 / 167 39 p.

Utilizarea dreptului de cârciumărit

Rezumat

Pentru orașele cu titlul de oraș liber regal, unul dintre cele mai importante surse de profit a fost monopolul asupra vânzării băuturilor alcoolice. Pentru exploatarea acestei surse de profit, orașele au utilizat mai multe mijloace. Cârciuma principală – situată de cele mai multe ori în centrul localității – era de obicei în proprietatea orașului. Celelalte unități, situate mai departe de centru, erau în mod normal arendate de către oraș.

În articolul de față se încearcă prezentarea mijloacelor prin care orașul Satu Mare a încercat să păstreze monopolul asupra vânzării alcoolului și să evite tendințele de știrbire al acestuia. În același timp, se urmăresc și încercările orașenilor de a profita cât mai mult din vânzarea băuturilor alcoolice.